

УСНОІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

Стаття присвячена аналізу усноісторичних переказів як автобіографічних текстів, де на першому місці – розповідь про власний досвід переживання важливих моментів в історії України. Дослідження усноісторичних текстів дає можливість виокремити кілька рівнів самопрезентації наратора в ході оповіді.

Ключові слова: наративний поворот, усноісторичні свідчення, автобіографія, самопрезентація.

The article is dedicated to the analysis of oral history narratives as autobiographical texts, where the story of the narrator's own experience is on the first place. The research of oral history texts gives an opportunity to distinguish several levels of the narrator's self-presentation during the description.

Keywords: narrative turn, oral history evidences, autobiography, self-presentation.

Усна історія – відносно новий напрям у сучасній світовій гуманітаристиці. І хоча з часів свого становлення Homo sapiens розповідає історії й оповіді про власний суб'єктивний досвід і ця практика є одним із основних засобів міжособистісної комунікації, академічне вивчення усноісторичних свідчень було започатковане лише з 1940–1950 –х років. Так, у 1948 році було створено Дослідницький центр вивчення усної історії Колумбійського університету, очолюваний Алланом Невінсом, а в 1958 році засновано Архівний центр усних джерел при Каліфорнійському університеті. Протягом другої половини ХХ ст. в багатьох європейських країнах започаткування й інституалізація усної історії як наукової дисципліни мали

свої особливості, продиктовані як академічними традиціями, так і соціально-політичним умовами [5, s. 5–31]. У 1996 році на IX Міжнародній конференції з усної історії у шведському місті Гетеборг засновано Міжнародну асоціацію усної історії (International Oral History Association – ОНА). У 2006 році було створено Українську асоціацію усної історії.

Незважаючи на динамічний розвиток усної історії в країнах Європи й Америки, її міждисциплінарний характер перешкоджає узгодити загальноприйнятту дефініцію, яка б влаштовувала всіх науковців, хто працює в цій царині. Оскільки загальноприйнятого конвенційного визначення, що власне є усною історією, науковцями остаточно не випрацювано, у своїх дослідженнях ми послуговуємося формулюванням, запропонованим Асоціацією усної історії США: «Усна історія – це поле досліджень і метод збирання, зберігання та інтерпретації голосів і спогадів людей, груп та учасників подій минулого. Усна історія є водночас і найдавнішим способом історичного дослідження, що передував писемності, і одним з найсучасніших, починаючи із записів на аудіоплівку в 1940-х і до цифрових технологій XXI століття» [4].

Попри розбіжності в поглядах на предмет і завдання усної історії з точки зору різних дисциплін (соціології, психології, етнографії, етнології, фольклористики, культурної антропології), в одному всі дослідники беззаперечно сходяться: матеріалом аналізу є «суб'єктивний досвід окремої людини. Його основний метод дослідження – інтерв'ю» [3, с. 10]. Записане інтерв'ю містить історію (story), учасником або свідком якої був респондент (story teller). Такі оповідання, розповіді, наративи не тільки акумулюють досвід спільнот або окремої спільноти на даному історичному етапі, а й насамперед представляють власний досвід наратора. З одного боку, індивідуальні спогади відображають загальні для актуальних обставин (період часу, країна) норми та смисли, ніколи не бувають повніс-

тю позбавлені політичної агентності, з іншого – вони передусім є суб'єктивним поглядом на ті історичні події, учасником яких є наратор.

Дослідники сучасної історії та культури людства початку ХХІ ст. висувають тезу про другий антропологічний поворот. Тобто в оцінці подій, що розгортаються на наших очах, відбувається зміна парадигми принципів дослідницької діяльності в бік гуманістично орієнтованої антропології, переорієнтація наукового зацікавлення й аналізу на проблеми людини, на людиновимірність досліджуваного предмета. Ця тенденція в картині загального (а не тільки наукового) аналізу трансформацій людського суспільства значною мірою вплинула на дослідження тих текстів, які присвячені висвітленню поточних історичних подій. Фокус досліджень філософів, істориків, соціологів, етнологів і фольклористів зміщується в бік аналітичного розгляду різноманітних сторін і нюансів історії життя конкретної людини.

Стосовно індивідуальних усноісторичних наративів увага дослідників культури людства на цей предмет активізувалася в середині ХХ ст. ще з кількох причин. Це було пов'язано з індивідуальними спогадами про Другу світову війну й формальною спробою осягнути історію як розповідь (story). Неабиякий вплив на гуманітаристику загалом і наратологію зокрема справили спогади про Голокост. Свідчення тих, хто вцілів після страшної катастрофи єврейського народу, зібрані в меморіальному комплексі історії Голокосту Яд Вашем, стали прикладом для записування усноісторичних свідчень [5, s. 5]. Зокрема, в Україні це стосувалося трагедії Голодомору, переселення українців під час операції «Вісла», а також із затоплених територій Придніпров'я і постраждалих сіл внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, досвід ув'язнення в радянських таборах і примусових робіт в Німеччині тощо. Для української новітньої історії актуальність усноісторич-

них свідчень підтверджує саме життя (політичні протести, революційні події, війна), що ми й спостерігаємо нині в режимі нон-стоп.

Останнім часом завданням усноісторичних аналітичних студій є не тільки і не стільки реконструкція певних історичних подій, а скоріше дослідження самих текстів інтерв'ю з точки зору наративності, контекстуальності й дискурсивності самої розповіді про подію. Тобто науковців цікавить, як оповідач вибудовує власну розповідь, як веде діалог з інтерв'юером, які застосовує мовні стратегії, що приховує або обходить мовчанням. Оповідач свідомо чи несвідомо вносить до тексту розповіді, що відображає об'єктивні історичні події, свої суб'єктивні сенси, що дає можливість досліджувати усні історії як наративи.

Метою цього дослідження є аналіз форм самопрезентації наратора і способи конструювання власної ідентичності. Матеріалом є інтерв'ю авторки, записані у 2014–2021 роках від учасників політичних протестів в Україні протягом 1990–2000-х років.

Усні свідчення про політичні протести в Україні за останні 30 років за загальноприйнятою класифікацією та тематичною спрямованістю й інформаційним потенціалом можна віднести до так званих проблемних (single-issue interview) або тематичних, сфокусованих інтерв'ю, які спрямовані на вивчення «переживання» людиною окремої історичної події, ситуації чи явища. Проте вони водночас є біографічними й навіть автобіографічними (individual lifestory), хоча в тематично-змістовому сенсі відрізняються від «розповіді про життя». Такі усні історії також орієнтовані на вивчення суб'єктивного особистісного сприйняття минулого в межах власного цілісного біографічного досвіду.

Дослідження усноісторичних текстів дає можливість виокремити кілька рівнів самопрезентації наратора в ході опові-

ді. Перший рівень самопрезентації – експліцитний, тобто безпосередня розповідь про себе (сім'ю, освіту, уподобання й політичні погляди тощо), яка зазвичай у структурі інтерв'ю виконує функцію інтродукції до основного тексту спогадів про історичні події. Така самопрезентація розрахована на інтерв'юера, особливо якщо наратор з ним попередньо не був знайомий.

«Так сталося, що я людина соціально активна завжди була і є, і я думаю, що буду. І моя діяльність в юнацькі роки була пов'язана з громадськими рухами, зокрема я була членом молодіжної організації “Клуб «Компас»”, яка ніколи не стояла осторонь суспільних перипетій. Вона в 2004 році також брала участь як організатор, як логістична підтримка, як команда людей, які займалися влаштуванням побуту, організацією табору, медичними питаннями на Майдані, от.» [1, с. 95].

Характер самопрезентації наратора залежить від типу інтерв'ю, яке застосовує записувач. Під час структурованого інтерв'ю з послідовними обов'язковими питаннями респондент нібито й немає можливості вийти за наперед визначені тематичні межі, проте навіть у такому разі намагається опосередковано розповісти про себе додаткову інформацію: про освіту, місце навчання, сім'ю й коло друзів, що, як він вважає, допомагає скласти в дослідника таку думку про нього, яка б була адекватна його уявленням про себе. В інтерв'ю, які описують соціально-політичні події в Україні, на перший план виходить пояснення самоідентифікації наратора:

«Тобто я ніколи не голосувала, Боже збав, за Януковича – в мене досить патріотична родина, українська родина, і в мене батьки ще в радянські часи були патріотами України. І говорили, хоч вони і кияни, говорили завжди українською мовою. Хоча в ті часи казали: якщо ти в Києві говориш українською мовою, то ти жлоб. Моя мати освічена і батько високоосвічений все одно завжди говорили українською мовою, хоч я

російськомовна і навчалася в російській школі і так далі, і так далі» [2, с. 358].

Найширша за інформацією самопрезентація відбувається під час так званого неструктурованого наративного одноосібного інтерв'ю або вільної розмови, діалогу між тим, хто розповідає, і тим, хто фіксує цю розповідь. Надзвичайно важливим є контекст інтерв'ю. Наприклад, присутність ще однієї особи може вплинути як позитивно, так і негативно на респондента. У такій ситуації один може знітитися й закритися, інший, навпаки, відчуває командну підтримку й вільно вибудовує свою story. Загалом довіра й емпатії між респондентом і інтерв'юером відіграє чи не найбільшу роль при записі усної історії. Адже це історія побачена, пережита й відрефлексована конкретною людиною, і виховання, освіта, індивідуальні особливості психіки суттєво впливають на характер інформації та самопрезентацію. Варто зауважити, що усні спогади, записані нами на відеокамеру чи навіть просто на диктофон, вирізняються порівняно з приватними розповідями «не під запис». Останні є вільнішою, позбавленою самоцензури нарацією із ширшим контекстом інтерпретацій, відвертішими оцінками подій, людей, їхніх вчинків та вчинків самого оповідача; респондент більше розповідає про себе, своє життя до описуваної події тощо.

Аналізуючи отриманий матеріал, можна виокремити кілька стратегій наратора в процесі розповіді, які умовно можна визначити так: 1. «Я і подія» та 2. «Подія, як її я бачив / сприймав». За нашими спостереженнями, перший випадок характерний для медійних осіб, журналістів, митців та людей із завищеною або заниженою самооцінкою. Прикметно, що остання категорія респондентів дуже часто, буквально в той самий день, подавала у фейсбуці власну версію story, яка була озвучена респонденту кількома годинами раніше. Тобто ця група респондентів сумнівається в тому, чи правиль-

ною була презентація самого себе, чи достатньо повно подано біографічну інформацію й правильно висвітлено власну участь у події.

У рамках наукового експерименту ми проводили повторні інтерв'ю з різними часовими проміжками від одних і тих самих нараторів. Усі повторні записи не містили прямої самопрезентації, яка була в попередній розповіді, що свідчить про те, що при повторній розповіді про ту саму подію респондент свідомо пропускає самопрезентацію, необхідну, як він вважає, під час знайомства.

Цікаво, що наші записи про події Революції гідності від людей, з якими ми були добре знайомі, діляться на дві групи: а) тих, хто пропускає фазу самопрезентації, і б) тих, хто вдається до самопрезентації, попри добре знайомство. При повторних записах у другому випадку самопрезентація зникає. На нашу думку, це може свідчити, що пряма самопрезентація наратора в процесі вибудовування тексту розповіді є важливою складовою структури меморату, вступом до головної заявленої теми. А з іншого боку, респондент свідомо чи підсвідомо орієнтується на публічне оприлюднення його розповіді й намагається сам сконструювати власний імідж.

Другий рівень самопрезентації в усноісторичних свідченнях – імпліцитний – стосується загального стилю нарації, у тому числі мови, характеристики подій, людей, опису предметів й навколишньої дійсності загалом, вибір епізоду для розповіді тощо, які опосередковано характеризують респондента: його самоідентифікацію, освіту, соціальний статус, і який можна розглядати як приховану самопрезентацію респондента-оповідача.

Усноісторичні перекази містять часто розповіді оповідача, що безпосередньо не стосуються історичних подій, про які йдеться у спогаді, але опосередковано пояснюють мотивації наратора, формування його ставлення до того чи іншого епі-

зоду. З цієї точки зору весь усноісторичний текст можна теж розглядати як своєрідну самопрезентацію наратора.

У своїй роботі відповідно до методологічних засад *oral history* при виданні інтерв'ю ми намагалися зберегти мовні й стилістичні особливості розповідей, з мінімальними правками, необхідними для полегшення прочитання усних оповідей, пам'ятаючи, що усна й письмова презентація тексту мають низку суттєвих відмінностей. Після друкованого оприлюднення дехто з респондентів щиро дивувався: «Невже це я так розмовляю?» В окремих випадках, респонденти не давали дозволу на публікацію своїх інтерв'ю й вимагали редагування текстів їхніх спогадів. Тобто реальна власна мовна презентація не відповідає тим уявленням, які склалися про себе в респондента.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки: дослідження усноісторичних текстів дає змогу виділити кілька рівнів самопрезентації наратора в ході оповіді. Перший рівень самопрезентації – експліцитний, тобто безпосередня розповідь про себе (сім'ю, освіту, уподобання й політичні погляди тощо), яка зазвичай виконує функцію інтродукції до основного тексту спогадів про історичні події. Другий рівень самопрезентації – імпліцитний – стосується загального стилю нарації, у тому числі мови, характеристики подій, людей, опису предметів і навколишньої дійсності загалом, вибір епізоду для розповіді тощо, які опосередковано характеризують респондента: його самоідентифікацію, освіту, соціальний статус. Такі риси, які виявляються аналітичним шляхом, можна теж розглядати як приховану самопрезентацію респондента-оповідача.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Майдан. Пряма мова. Кн. 1 / упоряд. О. Ю. Чебанюк, О. Ю. Ковальова. Київ : Музей Революції гідності, 2019. 448 с.

2. Майдан. Пряма мова. Кн. 2 / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ : Музей Революції гідності, 2019. 448 с.
3. Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17–18. URL : https://klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf.
4. International Oral History Association. URL : <https://www.oralhistory.org/>.
5. Vaněk M. O orálníhistorii s jejímizakladateli a protagonisty. Praha : Ústavprosoudobédějiny AV ČR, 2008. 112 s. / Hlasyminulosti, sv. 4, s. 5–32.

REFERENCES

1. CHEBANIUK, Olena, Oksana KOVALOVA, compilers. *Maidan. Direct Speech. Book 1*. Deciphered and annotated by Olena CHEBANIUK, Oksana KOVALOVA. National Memorial Complex of the Heroes of the Heavenly Hundred – Museum of the Revolution of Dignity; NAS of Ukraine M. Rylskyy Institute of Art Studies, Folklorisitics and Ethnology. Kyiv: National Museum of the Revolution of Dignity, 2019, 448 pp. (Oral Story of the Maidan) [in Ukrainian].
2. CHEBANIUK, Olena, compiler. *Maidan. Direct Speech. Book 2*. Recorded and annotated by Olena CHEBANIUK, deciphered by Olena CHEBANIUK and Oksana KOVALOVA. National Memorial Complex of the Heroes of the Heavenly Hundred – Museum of the Revolution of Dignity; NAS of Ukraine M. Rylskyy Institute of Art Studies, Folklorisitics and Ethnology. Kyiv: National Museum of the Revolution of Dignity, 2019, 448 pp. (Oral Story of the Maidan) [in Ukrainian].
3. PASTUSHENKO, Tetiana. Method of Oral History and Oral History Studies in Ukraine. *History of Ukraine*, 2010, no. 17–18 [online]. Available from: https://klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf [in Ukrainian].
4. *International Oral History Association* [online]. Available from: <https://www.oralhistory.org/> [in English].
5. VANĚK, Miroslav. *About Oral History with Its Founders and Protagonists*. Prague: Constitution for Contemporary History and in the Czech Republic, 2008, 112 pp. / Voices of the Past, s. 4, pp. 5–32 [in Czech].

SUMMARY

Oral history narratives often contain stories of the narrator, which are not directly related to the historical events mentioned in the memoir, but explain directly the motivations of the narrator, the formation of his attitude to a particular episode. From this point of view, the entire oral historical text can be considered as a kind of self-presentation of the narrator.

Oral history is interdisciplinary in nature. Sociology, psychology, ethnography, ethnology, folkloristics, cultural anthropology use the method and methodology of oral history. Recently, the task of oral history analytical studies is not only the reconstruction of historical events. The interview texts are studied from the point of view of narrative, contextuality and discursive nature of the story about the event itself. Scientists are interested in how the narrator constructs his own narrative, how he conducts a dialogue with the interviewer, what language strategies he uses, what he hides or avoids with silence. The narrator consciously or unconsciously adds his own subjective meanings to the text of the story, which reflects objective historical events. This makes it possible to consider oral histories as narratives.

The study of oral history texts makes it possible to distinguish several levels of self-presentation of the narrator in the course of the story. The first level of self-presentation is explicit. This is a direct story about yourself (family, education, preferences and political views). This fragment of an oral history narrative usually serves as an introduction to the dreamy text of memories of historical events. The second level of self-presentation is implicit. It concerns the general style of narration, language, characterization of events, people, description of objects and the surrounding reality in general, the choice of an episode for the story. They indirectly characterize the respondent, his self-identification, education, social status. Such features are revealed analytically. They can also be considered as a hidden self-presentation of the respondent-narrator.

Keywords: narrative turn, oral history evidences, autobiography, self-presentation.